

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Jonatan Blomqvist

Passivitetens betydelse för avtalsrelationen

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Per Nilsén

Termin: HT 2018

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	2
FÖRORD	3
FÖRKORTNINGAR	4
1 INLEDNING	5
1.1 Introduktion	5
1.2 Syfte och frågeställningar	5
1.3 Metod	6
1.4 Avgränsning	7
1.5 Material och forskningsläget	8
1.6 Disposition	9
2 AVTAL OCH PASSIVITET	10
2.1 Definition	10
2.1.1 Passivitet och passivitetsverkan	10
2.1.2 Det rättsliga och faktiska agerandet	11
2.2 Lagstiftning	12
2.2.1 Allmänt	12
2.2.2 Avtalslagen	13
2.2.3 HagL	14
2.2.4 CISG	14
2.2.5 KöpL och allmän reklamationsplikt	15
2.3 Central praxis	16
2.3.1 NJA 2015 s. 186 (Parkeringsplatsen)	16
2.3.2 NJA 2017 s. 203 (Kravmjölken)	17
2.3.3 NJA 2018 s. 171 (Leksaksaffären)	19
2.4 Passivitet vid avtalsslut	21
2.4.1 Allmänt	21
2.4.2 Passiviteten som viljeförklaring.	21
2.4.3 Klargörandeplikt	22
2.4.4 En objektiv passivitetsregel	23
2.5 Passivitet under avtalsförhållandet	24

2.5.1	Allmänt	24
2.5.2	Viljeförklaring, ond och god tro	25
2.5.3	Eftergift	26
2.5.4	Klargörandeplikt och reklamation	27
2.5.5	Passivitet och konkludent handlande	28
2.5.6	Tid	29
3	ANALYS	30
3.1	Jakten på en passivitetsregel	30
3.2	Stöd för en passivitetsregel	31
3.2.1	Viljeförklaring och god tro	31
3.2.2	Klargörande och reklamation	32
3.2.3	Tid	33
3.2.4	Lojalitet	34
3.3	Slutsats och regel	35
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	36
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	38

Summary

The purpose of the essay is to investigate the effect of contractual parties' inaction after conclusion of the agreement, mainly the possibility of amending the agreement. To achieve the purpose, the following questions will be investigated:

Is it possible, based on applicable laws, case law and doctrine, to establish a general passivity rule which is based on a general principle of law? What implications would such a rule have for changing an existing agreement? Can you terminate an existing contractual relationship through passivity?

In order to answer the questions above, first passivity and the situation this paper intends to investigate is defined. Subsequently, applicable law, case law (mainly NJA 2015 p. 186, NJA 2017 p. 203 and NJA 2018, p. 171) and legal doctrine is accounted for.

In the analysis, the doctrine and case law are discussed from a critical perspective. The conclusions that can be drawn from the sources are; The duty of loyalty of the contracting parties could constitute a general legal basis from which one can derive a rule of passivity. This rule makes it possible to give passivity contractual effects both as change of the agreement and termination. The prerequisites for such a contractual effect are a changed application of the agreement from one of the contracting parties in relation to which the counterparty remains passive. The passivity indicates that the party has adapted to and accepts the amended application. If the contracting party does not accept the amended application, it is obliged to inform its counterparty of this in order to avoid a binding effect.

Sammanfattning

Uppsatsen syftar till att undersöka effekterna och betydelsen av avtalsparters passivitet efter avtalsslutet, främst möjligheten till ändring avtalet. För att nå syftet kommer följande frågeställningar att undersökas:

Under vilka förutsättningar kan passiviteten leda till ändring eller ett eventuellt avslut av avtalet? Är det utifrån lagtext, förarbeten, praxis, doktrin eller allmänna rättsprinciper möjligt att utläsa en allmän passivitetsregel? Vilken betydelse får en sådan regel för ändring och ett eventuellt avslut av ett befintligt avtal?

För att svara på frågeställningar definieras först passivitet och den situation uppsatsen avser undersöka. Därefter redogörs för lagtext, praxis (främst NJA 2015 s. 186, NJA 2017 s. 203 och NJA 2018 s. 171) och doktrin på området.

I analysen diskuteras doktrinen och praxis utifrån ett kritiskt perspektiv. De slutsatser som kan dras utifrån rättskällor och doktrinen är; Avtalsparternas lojalitetsplikt skulle kunna utgöra en allmän rättsgrundsats från vilken man kan härleda en passivitetsregel. Denna regel gör det möjligt att ge passivitet avtalsverkan både som ändring av avtalet och upphörande av det. Förutsättningarna för sådan avtalsverkan är en ändrad tillämpning avtalet från någon av avtalsparterna till vilken motparten förhåller sig passiv. Passiviteten ger sken av att parten har inrättat sig efter och accepterar den ändrade tillämpningen. Accepterar avtalsparten inte den ändrade tillämpningen är hen skyldig att upplysa sin motpart om detta för att undvika bundenhet.

Förord

Ett stort tack till min fantastiska familj.

Ett stort tack också till Setterwalls advokatbyrå för stöd både med skrivplats och goda råd. Ett stort tack till mina kollegor på Setterwalls för goda samtal, nyfikna frågor och tålamod med långa förvirrade utläggningar.

Särskilt stort tack till Kornelia Ramsten och Marcus Svensson för korrekturläsning och kloka synpunkter.

Förkortningar

AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område
CISG	Convention of International Sale of Goods
HagL	Lag (1991:351) om handelsagentur
HD	Högsta Domstolen
JB	Jordabalk (1970:994)
JT	Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet
KköpL	Konsumentköplag (1990:932)
KöpL	Köplag (1990:931)
NJA	Nytt juridiskt arkiv
SvJT	Svensk juristtidning

1 Inledning

1.1 Introduktion

Pacta sunt servanda. Avtal ska hållas. Denna regel är en grundpelare inom avtalsrätten. Regeln gör att avtalsparterna kan lita sig tillbaka och lita på avtalet och dess innehåll.¹ Parterna kan dock inte lita sig alltför långt tillbaka. I vissa fall kan passiviteten leda till ändring av avtalsförhållandet t.ex. då avtalet tillämpas på ett felaktigt sätt. Låt oss säga att så är fallet då uppstår ett glapp mellan parternas framförhandlade avtal och deras agerande. De agerar helt enkelt inte som de har sagt att de ska göra. Vilken effekt får glappet och parternas passivitet på avtalsrelationen? Det ska undersökas i denna uppsats.

1.2 Syfte och frågeställningar

Uppsatsen syftar till att undersöka effekterna och betydelsen av avtalsparternas passivitet efter avtalsslutet, främst möjligheten till ändring avtalet. För att nå syftet kommer följande frågeställningar att undersökas:

Under vilka förutsättningar kan passiviteten leda till ändring eller ett eventuellt avslut av avtalet? Är det utifrån lagtext, förarbeten, praxis, doktrin eller allmänna rättsprinciper möjligt att utläsa en allmän passivitetsregel? Vilken betydelse får en sådan regel för ändring och ett eventuellt avslut av ett befintligt avtal?

¹ Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016) s. 44.

1.3 Metod

För att nå uppsatsens syfte och besvara dess frågeställningar använder jag mig av rättsdogmatisk metod. Det innebär att lagtext, förarbeten, praxis och doktrin undersöks och analyseras.² Delfrågor som undersöks är:

Hur ser lagregleringen ut kring avtalsparters passivitet? Vad säger doktrinen om avtalsparters förhållande och eventuell passivitet? Vilka slutsatser kan dras av Högsta domstolens praxis?

Då ämnet för uppsatsen rör sig inom den del av civilrätten som är tämligen oreglerad har litteraturstudier av den doktrin som berör ämnet varit en avgörande del arbetet med uppsatsen. Litteraturen, förarbeten och tidigare praxis analyseras i ljuset av tre HD domar. Dessa domar har jag valt då de är de senaste som berör uppsatsen frågeställningar. Domarna behandlar också passivitet och lojalitet på ett sätt som till viss del står i kontrast till doktrinen och skulle kunna ge uttryck för en passivitetsregel med sin grund i en allmän rättsprincip.

En allmän rättsprincip eller rättsgrundsats är en grundläggande princip eller värdering vilken präglar och genomsyrar rätten. De grundar sig inte på analogier från lagtext eller rättspraxis utan är självständiga.³ Däremot kan de komma till uttryck i lagtext och i domstolsavgöranden.⁴ Pacta sunt servanda och avtalsparternas lojalitetsplikt är två sådana principer som har präglat avtalsrätten. Pacta sunt servanda har setts som en hörnsten inom marknadsekonomin.⁵ Avtalsparternas lojalitetsplikt har gamla rötter och har genom åren utvecklats till att idag betraktas som en allmän rättsprincip.⁶ I uppsatsen använder jag mig av de allmänna rättsprinciperna för att finna en grund för en allmän passivitetsregel.

² Kleineman (2014) s. 21.

³ Hellner, Hager och Persson (2015) s. 28.

⁴ Se till exempel NJA 2017 s. 203 om avtalsparters lojalitetsplikt.

⁵ Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016) s. 28.

⁶ Jfr Munukka (2007) s. 3 och 12, Votinius (2004) s. 228 f., Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016) s. 29.

1.4 Avgränsning

Jag har valt att endast undersöka svensk rätt. En komparativ studie med Norden eller andra närliggande rättskulturer så som Tyskland hade kunnat vara ett relevant inslag. Detta spår valdes bort för att istället ge utrymme åt en djupare redogörelse för svensk doktrin.

Passivitetsverkan vid avtalsslut är en fråga som ligger nära uppsatsens ämne och som stora delar av doktrinen behandlar.⁷ Passivitetsverkningar vid avtalsslut och som ändring av avtal är svåra att skilja åt.⁸ Hjalmar Karlgren⁹ konstaterar i sin avhandling kring passivitet vid avtalsslut att det är svårt att behandla ämnet utan att också beröra tolkning av regler kring reklamation eller liknande rättsinstitut.¹⁰ Jag har mött den omvända problematiken; det är svårt att behandla passivitet som ändring av avtal utan att beröra passivitet vid avtalsslut. Ämnet är dock för stort för att redogöras för i sin helhet inom denna uppsats och kommer därför beröras i den mån det krävs för att besvara uppsatsens frågeställningar. Detsamma får sägas om reklamation. Det hade varit önskvärt att ge reklamation ett större utrymme i uppsatsen, men tid och plats gör att jag måste begränsa mig till en ytlig redogörelse.

Vidare är uppsatsen begränsad till kommersiella avtal, d.v.s. avtal på affärsrättens område. Avtal på andra områden såsom konsumenträtt eller familjerätt kommer inte att behandlas.

⁷ För exempel Björkdahl (2013), Cervin (1960) och Cervin (1972), Hästad (1993) och Karlgren (1965).

⁸ Adlercreutz (1990) s. 51.

⁹ Hellner (1978) s. 402 Hjalmar Karlgren var under åren 1946 – 64 justitieråd. Han tjänstgjorde också som både doktor och professor vid Lunds universitet och publicerades flitigt. Hans avhandling om passivitet, trots att denna gavs ut 1965, används flitigt i passivitetsdoktrinen.

¹⁰ Karlgren (1965) s. 26.

1.5 Material och forskningsläget

Mycket av materialet som behandlar passivitet är förhållandevis gammalt och diskuterar främst passivitet vid avtalsslut. Som exempel kan ges Hjalmar Karlgrens och Ulf Cervins¹¹ böcker vilka båda är utgivna under 1960-talet.¹² Böckerna diskuterar passivitetsfrågan på ett ingående sätt. De måste dock läsas kritiskt med förståelse av att rättsläget kan ha ändras. Verken är trots detta fortfarande aktuella och flitigt refererade.¹³

Som senare litteratur vilken har behandlat passivitet kan nämnas Erika P. Björkdahls¹⁴ skrifter som behandlar passiviteten ur ett hyresrättsligt perspektiv men beskriver väl passivitets inverkan på avtal i allmänhet.¹⁵ Ämnet har också behandlats i flera olika läroböcker och artiklar.¹⁶ Vidare har Torgny Håstad¹⁷ skrivit ingående om ämnet i en artikel från 1993 och i ett tillägg till HDs domslut i NJA 2006 s. 638.¹⁸ Maria Vealund¹⁹ har skrivit en tämligen omfattande avhandling om passivitet och passivitetsverkan. Då den främst är inriktad på norsk praxis har jag valt att lämna den utanför denna uppsats.

Reklamation och passivitet är ett ämne som har behandlats flitigt.²⁰

¹¹ Andersson (1990) s. 205 Ulf Cervin var professor vid Lunds universitet, tidigare dr. och universitetslektor.

¹² Cervin (1960) och Karlgren (1965).

¹³ Jfr Björkdahl (2013) s 238 ff., Håstad (1993) s. 239.

¹⁴ Björkdahl (2013) Erika P Björkdahl är docent i civilrätt vid Uppsala universitet.

¹⁵ Björkdahl (2013) s. 238 ff.

¹⁶ För exempel Lehrberg, (2006), Adlercreutz (1990), Adlercreutz & Gorton (2010), Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016), Ramberg & Ramberg, (2016), Kleinman (2010).

¹⁷ Lambertz, Lindskog & Möller (2010) Torgny Håstad föddes 1943. Han var justitieråd mellan 1998-2011. Tidigare arbetade han som professor vid Uppsala universitet. Håstad har publicerat flera böcker inom flera olika områden.

¹⁸ Håstad (1993). Gällande tillägget är det på sin plats att påpeka att det varken utgör doktrin eller bindande praxis. Med denna reservation i åtanke talar ändå Håstads kunnande och ställning för att de åsikter han framför har relevans och tillräcklig akademisk tyngd för att de ska ges plats i denna uppsats.

¹⁹ Gorton (2018) Maria Vealund doktorerade på ämnet passivitet vid Universitet i Bergen.

²⁰ Som exempel Hultmark (1996), Hellner, Hager och Persson (2016) s. 155, Munukka (2007) s.156, Ramberg (2010) s. 142 ff.

1.6 Disposition

Uppsatsen är disponerad på följande sätt; först definieras passivitet och passivitetsverkan därefter följer en kort beskrivning av den situation uppsatsen avser behandla. Sedan redogörs för lagstiftningen eller avsaknaden av sådan på området. Därpå följer en sammanfattning av tre rättsfall vilka är centrala för uppsatsens frågeställningar. Sedan lyfts doktrinen fram. Slutligen kommer jag i analysdelen kritiskt reflektera över ämnet och svara på uppsatsens frågeställningar.

2 Avtal och passivitet

2.1 Definition

I detta kapitel kommer passivitet och passivitetsverkan definieras. Därutöver ges en beskrivning av i vilken situation och på vilket sätt avtalspartens passivitet skulle kunna få betydelse.

2.1.1 Passivitet och passivitetsverkan

Med passivitet avses i denna uppsats inaktivitet, överksamhet eller underlåtenhet att ingripa eller reagera. Passivitet är att inom skälig tid inte vidta åtgärd för att bevara sin rätt.²¹

Denna passivitet får sedan effekter på avtalsrelationen, alltså passivitetsverkan. Passivitetsverkan kan definieras som verkan av underlåtenhet från rättsägare att inom rimlig tid vidta åtgärd för att bevara sin rätt.²² Passivitetsverkan tar sig olika uttryck i olika situationer. Den kan ges avtalsverkan och leda både till avtalsbundenhet och ändring av avtal.²³ Den kan också innebära presumptions- och bevisverkan vid en process.²⁴ Uteblivet agerande kan innebära rättsförlust i form av förlorad möjlighet att göra anspråk gällande.²⁵ Passiviteten skulle också kunna leda till skadeståndsansvar.²⁶

²¹ Cervin (1960) s. 30.

²² Cervin (1960) s. 30 ff.

²³ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 104.

²⁴ Cervin, (1960) s. 173 och Karlgren (1965) s. 7, Lehrberg, (2006) s. 90 ff. och 127 f., Adlercreutz & Gorton (2010) s. 100, Ramberg & Ramberg, (2016) s. 111 f. och NJA 2006 s. 638, Håstads tillägg.

²⁵ Adlercreutz (1990) s. 50.

²⁶ Cervin (1960) s. 205, Ramberg & Ramberg, (2016) s. 112.

2.1.2 Den rättsliga och den faktiska situationen

Som angetts ovan syftar uppsatsen till att undersöka det glapp som kan uppstå i ett avtalsförhållande då avtalsparternas agerande och förståelse av avtalet inte överensstämmer med det faktiskt avtalade. Vilken term som har använts för att beskriva glappet har varierat.²⁷ Termen är inte avgörande, utan det relevanta är att parterna på något sätt är medvetna om glappet.²⁸ Det kan röra sig om att en part misstar sig om avtalets innehåll. Det kan också röra sig om att motpartens agerande ger en missvisande bild av hur denna förstår avtalet, och att detta misstag påverkar parternas agerande.²⁹ En ytterligare möjlighet är att det rör sig om en medveten eftergift från någon av parterna till vilken motparten anpassar sig.³⁰

Hur stort kan då glappet vara för att passiviteten ska få betydelse? Hjalmar Karlgren tar sin utgångspunkt i 6 § andra stycket AvtL för att besvara frågan. Denna regel syftar till att underlätta avtalsslut. Avtalsslut innebär konsensus mellan avtalsparterna.³¹ Således måste glappet vara så litet att det endast rör sig om mindre avvikelser utan materiell betydelse jämfört med vad parterna tidigare varit överens om.³²

Ulf Cervin väljer en annan metod i sin avhandling.³³ Han nöjer sig helt enkelt med att konstatera att det föreligger ett glapp, en bristande överensstämmelse mellan en rättslig situation (avtalet) och en faktisk situation.³⁴ Han beskriver ett avtalsförhållande där en av parterna avviker från avtalet och motparten, konstant eller under en viss tid, underlåter att

²⁷ Cervin (1960) s. 16, Cervin använder sig av termen bristande överensstämmelse, Adlercreutz & Gorton (2010) s. 102 Adlercreutz talar om en diskrepans mellan avtalets innebörd och dess tillämpning.

²⁸ Björkdahl (2013) s. 241.

²⁹ Björkdahl (2013) s. 246 f.

³⁰ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101 f.

³¹ Karlgren (1965) s. 46 f.

³² Karlgren (1965) s. 48, Björkdahl (2013) s. 242.

³³ Cervin (1972) s. 8 f. Cervin förespråkar i sin avhandling inte bara en annan förståelse av glappets storlek utan använder sig av en annan metod än Karlgren. Medan Karlgren utgår från analogier från främst avtalslagen 6 § 2 st, (Se Karlgren (1965) s. 188) försöker Cervin använda lagreglernas gemensamma drag som byggstenar för en modell med vilken han grundlägger det han kallar passivitetsinsitutet.

³⁴ Cervin (1960) s. 165.

reagera på denna avvikelse.³⁵ Storleken på glappet är inte det viktigaste. Det avgörande är snarare om parterna förstår att deras agerande är i strid med avtalet och detta agerande har varat en viss tid.³⁶

2.2 Lagstiftning

2.2.1 Allmänt

Uppsatsens ämne befinner sig någonstans i gränslandet mellan passivitet vid avtalsslut och regler om reklamation, och är i princip oreglerat.³⁷ För att utreda ämnet får vi därför undersöka allmänna rättsprinciper, analogier från lagtext och praxis. I detta kapitel kommer redogöras för den lagstiftning vilken reglerar passivitet vid avtalsslut och som använts för att göra analogislut.³⁸

Svensk avtalsrätt saknar en allmän regel vilken behandlar parter passivitet.³⁹ Vissa regler kring passivitet och passivitetsverkan återfinns dock i lagtext. I AvtL regleras passivitet vid avtalsslut. Regler om passivitetsverkan vid avtalsslut återfinns också i annan lagstiftning.⁴⁰

Bestämmelser om reklamation och verkan av utebliven sådan återfinns på flera platser i den svenska lagstiftningen.⁴¹ Nedan ska i korthet redogöras för 32 § KöpL som en grund för en möjlig allmän reklamationsplikt utanför det lagreglerade området.

³⁵ Cervin (1960) s. 15 f.

³⁶ Cervin (1960) s. 16 Cervin (1972) s. 9.

³⁷ NJA II 1915 s. 182 f., Cervin (1960) s. 16, NJA 2006 s. 638 Håstads tillägg.

³⁸ Björkdahl (2013) s. 239, Karlsgren (1965) s. 188.

³⁹ Björkdahl (2013) s. 249, NJA 2006 s. 638 Håstads tillägg.

⁴⁰ För exempel se HagL och CISG.

⁴¹ För exempel se 32 § KöpL, 24 § KköpL, 4 kapitlet 11-12 §§ JB, 26 § HagL.

2.2.2 Avtalslagen

Avtal ingås genom anbud och accept. För att avtal ska uppstå krävs att båda parter agerar. En part lämnar ett anbud på vilket motparten reagerar.⁴² Partens vilja att bli bunden av avtalet måste alltså ha tagit sig uttryck i en yttre manifestation som kan uppfattas av motparten.⁴³ Huvudregeln är således: en part blir inte bunden av avtalet genom att förhålla sig passiv vid avtalsslutet.⁴⁴

Även om huvudregeln är att den som tiger eller underlåter att agera inte blir bunden av avtalet, finns det i avtalslagen bestämmelser vilka slår fast förutsättningar då passivitet i samband med avtalsförhandlingar leder till bundenhet för den passiva.⁴⁵ Dessa lagrum behandlar oren respektive sen accept, då acceptanten tror att accepten varit ren respektive nått motparten i tid och anbudsgivaren inser eller måste inse denna villfarelse.⁴⁶ I dessa fall ges en utebliven reaktion av anbudsgivaren passivitetsverkan i form av avtalsbundenhet som om accepten varit ren respektive i tid.⁴⁷ Bestämmelserna syftar till att begränsa avtalsparternas möjlighet att genom spekulation placera sig själv i ett mer fördelaktigt läge än det som förelåg vid avtalsslutet.⁴⁸

Vidare stadgas i 9 § AvtL en reklamationskyldighet för den som lämnat ett anbud ”utan förbindelse”. Om motparten återkommer med ett svar som överensstämmer med anbudet måste mottagaren av svaret, om svaret är av sådan karaktär att hen måste ha insett att anbudet framkallats genom hens anbud, höra av sig till den som lämnat anbudet för att inte bli bunden.⁴⁹ Värt att notera är att det i 9 § AvtL inte finns något krav på att anbudsgivaren måste inse att motparten tror att avtal kommit till stånd. Det räcker helt

⁴² 1 § AvtL.

⁴³ Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016) s. 25.

⁴⁴ Björkdahl (2013) s. 238.

⁴⁵ Främst avses då 4 § 2 stycket och 6 § 2 stycket AvtL.

⁴⁶ Håstad (1993) s 233.

⁴⁷ Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016) s. 96 ff.

⁴⁸ NJA II 1915 s. 170 f. och 173.

⁴⁹ 9 § AvtL.

enkelt med att hen inser att svaret är framkallat av hens uppfordran. Huruvida reklamationsplikten bygger på att anbudsgivaren typiskt sett tror att avtal kommit till stånd genom svaret eller om mottagaren binds genom passivitet inte klart.⁵⁰

2.2.3 HagL

HagL reglerar förhållandet handelsagent, huvudman och eventuell köpare (tredje man).⁵¹ I denna lag återfinns bestämmelser om både huvudmannens och tredje mans passivitet vid avtalslutet. I 19§ stadgas att huvudmannen är skyldig att utan oskäligt uppehåll meddela tredje man om hen inte vill ingå ett avtal vilket hens handelsagent har förhandlat fram. Underlåter huvudmannen att höra av sig blir hen bunden av det anbud som agenten har mottagit.⁵²

Tredje man, om hen är näringsidkare, har en skyldighet att agera om det är så att hen har förhandlat med handelsagent och sedan får ett meddelande av huvudmannen i vilket hen accepterar det framförhandlade avtalet. Samtycker tredje man inte till avtalet måste hen meddela huvudmannen.⁵³ Uteblivet meddelande ges en presumtionsverkan för att huvudmannens meddelande visar det korrekta avtalet. Passiviteten innebär också att bevisbördan för att meddelandet inte speglar parternas avtal läggs på tredje man.⁵⁴

2.2.4 CISG

I den internationella köplagen återfinns främst två artiklar vilka kan vara belysande. I artikel 8 stadgas att en rättshandling ska tolkas i enlighet med den handlandes avsikt. En mer specificerad bestämmelse kring passivitet återfinns i art 19.2 i vilken stadgar en reklamationsplikt mot tillägg som inte väsentligen ändrar villkoren i anbudet.

⁵⁰ Håstad (1993) s. 234.

⁵¹ 1-4§§ HagL.

⁵² 19§ HagL.

⁵³ 21§ HagL.

⁵⁴ 21§ HagL.

2.2.5 KöpL och allmän reklamationsplikt

I 32 § KöpL stadgas att köparen inte får åberopa att varan är felaktig om hen inte lämnar säljaren meddelande om felet inom skälig tid. Reklamerar inte köparen inom två år förlorar hen rätten att åberopa felet om inte annat följer av garanti eller liknande utfästelse. KöpL är dispositiv, vilket innebär att parterna kan avtala fram andra regler som ska styra deras relation.⁵⁵ Saknas avtalade regler kan KöpLs bestämmelser användas som utfyllnad vid en eventuell tvist.⁵⁶

KöpL kan också utgöra en viktig referenspunkt vid bedömning av situationer vilka ligger nära men utanför den direkta tillämpningen av lagen som exempel reklamation i avtalsförhållanden, t.ex. uppdragsavtal.⁵⁷ HD uttalar i NJA 2007 s. 909 att för avtalsförhållanden utanför lagreglerade områden kan det i vissa fall finnas anledning att analogt tillämpa lagbestämmelser vilka reglerar likartade förhållanden.⁵⁸ En viss försiktighet är på sin plats vid analog tillämpning KöpLs reklamationsregler p.g.a. reglernas komplexitet.⁵⁹

Doktrinen verkar enig om att det i svensk rätt finns en allmän rättsprincip vilken ger en icke lagreglerad reklamationskyldighet.⁶⁰ En sådan kan också spåras i flera av Högsta domstolens avgörande.⁶¹ Reklamationsplikten innebär en skyldighet för part att invända mot ett agerande till vilket hen inte samtycker.⁶² Gällande innehållet i en sådan reklamationsplikt har det påpekats att de svenska lagreglerna är invecklade och inkonsekventa vilket gör det svårt att via analogier komma fram till ett fast innehåll.⁶³

⁵⁵ 3 § KöpL.

⁵⁶ Ramberg och Herre: Köplagen (1 september 2018 Uppl. 2b., Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) Kommentaren till KöpL 3 rubrik 2.4.1.

⁵⁷ Kleineman (2010) s. 333 f, Ramberg och Herre: Köplagen (1 september 2018 Uppl. 2b., Zeteo, www.wolterskluwer.se/zeteo) Kommentaren till KöpL 3 rubrik 2.4.1.

⁵⁸ NJA 2007 s. 909 HDs domskäl.

⁵⁹ Ramberg (2010) s. 143, Hultmark (1996) s. 15 och 204.

⁶⁰ Ramberg (2010) s. 143.

⁶¹ För exempel se NJA 2017 s. 203, NJA 2005 s. 142, NJA 2002 s. 630, NJA 1993 s. 570.

⁶² NJA 2017 s. 203.

⁶³ Munukka (2007) s. 155 ff. och 159 ff.

2.3 Central praxis

Här kommer redogöras för tre av Högsta domstolens avgöranden vilka är särskilt relevanta för uppsatsens ämne.⁶⁴

2.3.1 NJA 2015 s. 186 (Parkeringsplatsen)⁶⁵

Kan man genom konkludent handlande säga upp ett hyresavtal? Denna frågeställning ställdes HD inför i NJA 2015 s. 186. Europeiska Motor (EM) hyrde ett antal parkeringsplatser av Stockholm Yrkesmannen AB (Yrkesmannen).⁶⁶ Parterna hade kommit överens om att parkeringsplatserna måste sägas upp skriftligt, ett krav som sedan blev väsentligt för deras tvist. Yrkesmannen tog senare bort skyltarna vid EM:s platser och slutade fakturera hyresavgiften. EM fick inga fakturor och slutade därför betala vilket i sin tur ledde till att Yrkesmannen stämde dem med ett krav på obetalda avgifter. EM hävdade i sitt svaromål att Yrkesmannen muntligen sagt upp avtalet och även om så inte skulle vara fallet hade de sagt upp avtalet genom konkludent handlande när de tog bort namnskyltarna och slutade fakturera.⁶⁷

Tingsrätten kom fram till Yrkesmannen genom konkludent handlande sagt upp avtalet det avtalade skriftkravet till trots.⁶⁸ Hovrättens domslut blev det motsatta.⁶⁹

I HD:s domskäl diskuteras dels det avtalade skriftkravet, dels 8 kapitlet 8 § JB. Enligt 8 kapitlet 8 § JB måste ett hyresavtal sägas upp skriftligt om inte ett skriftligt erkännande av uppsägningen lämnas.⁷⁰ Domstolen menar att det

⁶⁴ Se kap 1.3 för ytterligare motivering.

⁶⁵ Författarens titel, Rättsfallet har inte namngivits av HD.

⁶⁶ NJA 2015 s. 168 Hyresavtalet tecknades från början med Everlunds möbler men kommer genom överlåtelse av fastigheten till slut innebära att det är Stockholm Yrkesmannen som är hyresvärd.

⁶⁷ NJA 2015 s. 186 Europeiska Motors andra hands yrkande om hindrande av användning lämnas utanför då detta är av bristande relevans för uppsatsens ämne.

⁶⁸ NJA 2015 s. 186.

⁶⁹ NJA 2015 s. 186 Tingsrätten och Hovrättens domslut.

⁷⁰ NJA 2015 s. 186 HD p. 10-17.

är möjligt att frångå det avtalade skriftkravet och genom konkludent handlande avsluta avtalet. Då krävs att båda parter har inrättat sig efter en ordning vilken avviker från vad som har avtalats.⁷¹ Inte heller 8 kapitlet 8 § JB utesluter att parterna i hyresavtalet kan få avtalet att upphöra utan ett skriftligt meddelande. HD uttrycker att det är möjligt att avsluta ett hyresförhållande genom en tyst eller uttrycklig överenskommelse lagkravet på skriftlighet till trots.⁷² EM har dock inte lagt upp sin talan på ett sådant sätt att de gjort en sådan överenskommelse gällande. De har inriktat sin talan på uppsägning genom konkludent handlande och tappar av den anledningen målet.⁷³

Värt att notera är att två justitieråd var skiljaktiga och menade att parterna faktiskt sagt upp avtalet eftersom EM inte invänt mot Yrkesmannens agerande, utan under lång tid inrättat sig därefter. Uppsägningen har då skett genom konkludent handlande i form av utebliven fakturering och borttagande av skyltar från Yrkesmannens sida och utebliven betalning från EMs. Slutsatsen de drar är att parternas avtalsförhållande har upphört.⁷⁴

2.3.2 NJA 2017 s. 203 (Kravmjölken)

I avgörandet NJA 2017 s. 203 behandlade Högsta domstolen frågan om reklamationsplikt vid hävning av ett tilläggsavtal. Två bröder bedrev lantbruk från vilket de levererade mjölk till Falköpings mejeri. Mjölken var kravmärkt vilket innebar att mejeriet betalade ett tillägg för mjölken. Då det kom till mejeriets kännedom att bröderna brutit mot reglerna för kravmärkningen slutade mejeriet betala tilläggsavgiften och betalade enbart det fasta mjölkpriset. Bröderna reagerade inte på den ändrade ersättningen utan fortsatte leverera mjölk till mejeriet.⁷⁵

⁷¹ NJA 2015 s. 186 HD p. 10.

⁷² NJA 2015 s. 186 HD p. 17.

⁷³ NJA 2015 s. 186 HD p. 17-18.

⁷⁴ NJA 2015 s. 186 HD skiljaktig mening.

⁷⁵ NJA 2017 s. 203.

Tingsrätten kom fram till att det mejeriets agerande var att betrakta som en obefogad hävning. En sådan innebär inte att avtalet upphör. Istället har mejeriet gjort sig skyldigt till avtalsbrott. Bröderna kan då kräva betalning och skadestånd.⁷⁶ De har dock på grund av allmänna kontraktsrättsliga principer varit skyldiga att agera om de inte accepterade mejeriets hävning. Det gjorde de inte vilket innebär att bröderna förlorade sin möjlighet att kräva betalning och skadestånd.⁷⁷ Tingsrätten konstaterade att det var bröderna som bar bevisbördan för att de inte väntat oskäligen länge med att höra av sig till mejeriet. En bevisbörda de inte lyckades uppfylla. Tingsrätten dömde därför till mejeriets fördel.⁷⁸

Hovrättens domslut blev det motsatta. Domstolen lade 52 § KöpL till grund för sitt avgörande och påpekade att bröderna inte förlorat sin rätt att kräva betalning då de fullgjort sin prestation och avlämnat varan, i detta fall mjölken. Hovrätten menade att det inte fanns anledning att tillämpa en reklamationsplikt med stöd i allmänna rättsprinciper eftersom situationen är lagreglerad. Det är istället vanlig fordringspreskription som gäller och bröderna har då inte förlorat sin rätt att framställa sina krav.⁷⁹

HD behandlar också 52 § KöpL vilken hovrätten lagt som grund för sitt avgörande. HD menar dock att situationen ligger utanför det direkta tillämpningsområdet för lagrummet p.g.a av parternas långa avtalsförhållande. Det långa avtalsförhållandet har inneburit ömsesidiga rättigheter och skyldigheter, vilka inte föreligger vid ett momentant köp. Det långa avtalsförhållandet har skapat en lojalitetsplikt. Denna plikt innebär bl.a. en skyldighet att klargöra sin uppfattning i vissa situationer så som den nu uppkomna hävningssituationen.⁸⁰ HD slog sedan fast att det av kontraktsrättsliga principer följer att en part som på grund av motpartens avtalsbrott vill göra påföljder gällande inte kan förhålla sig passiv. Även ett

⁷⁶ NJA 2017 s. 203.

⁷⁷ I referatet har tingsrätten förväxlat köparen och säljaren.

⁷⁸ NJA 2017 s. 203 Tingsrättens domslut.

⁷⁹ NJA 2017 s. 203 Hovrättens domslut.

⁸⁰ NJA 2017 s. 203 HD p 7-8.

krav på att motparten fullgör ett avtalsåtagande måste som huvudregel meddelas motparten. Så är fallet om avtalsparten vet att motparten inrättat sig efter dennes agerande och agerandet inte speglar avtalspartens avsikt. Motparten förlitar sig då på en rättslig bedömning som är felaktig. Det samma gäller då en då en part gett intrycket av att hen eftergivit sin rätt eller under lång tid underlåtit att göra sin rätt gällande.⁸¹ Domstolen kom därmed fram till att bröderna haft en skyldighet att meddela mejeriet att de inte godtog deras hävning. Deras passivitet har gjort att de har förlorat möjligheten att göra sitt anspråk gällande.⁸²

2.3.3 NJA 2018 s. 171 (Leksaksaffären)

Vilken betydelse har avtalsparternas framförhandlade avtal om det är så att deras partsbruk från dag ett strider mot avtalet? Denna fråga behandlade HD i NJA 2018 s. 171. Vimmerby Mässhallar AB (VMAB) ingick ett hyresavtal med en leksaksaffär. I hyresavtalet fanns en bestämmelse som stadgade att leksaksaffären utöver den fasta hyran skulle betala en omsättningsbaserad del. Affären köptes upp 2002 av bolaget Hofving som då trädde in i hyresavtalet. Hofving sa upp avtalet i augusti 2012 och hävde det i december samma år. I april 2013 krävde VMAB Hofving på omsättningshyra för tiden 2003-2012. Det var först då Hofving fick kännedom om klausulen gällande omsättningshyra. Någon sådan hade inte betalats av varken Hofving eller den tidigare hyresgästen. VMAB stämde Hofving och yrkade att Hofving skulle betala utebliven omsättningshyra för perioden 2003-2012 samt skadestånd för utebliven hyra för 2013.⁸³ Tingsrätten biföll talan och hovrätten gjorde detsamma.⁸⁴

⁸¹ NJA 2017 s. 203 HD p. 9.

⁸² NJA 2017 s. 203.

⁸³ NJA 2018 s. 171 HD p. 1-5.

⁸⁴ NJA 2018 s. 171 Tingsrättens och hovrättens domslut. Domstolarnas domskäl är tämligen omfattande och inte av sådan relevans för uppsatsen att det är befogat att redogöra för dessa i detalj därför konstateras endast domsluten. Värt att notera är dock att tingsrätten fäste vikt vid att parten varit omedvetna om glappet mellan deras avtal och hur detta tillämpats, Se tingsrättens domskäl under rubriken ”Passivitetens betydelse för rätten till omsättningshyra retroaktivt”.

Utgången i HD blev dock inte den samma. Till en början hänvisade HD till tidigare avgöranden och avtalsparternas lojalitetsplikt vilken innebär en skyldighet att meddela motparten om ett anspråk görs gällande.⁸⁵

HD lade också fram att passiviteten inte bara kan innebära en förlust av möjlighet att framställa anspråk. Den kan också ändra det faktiska avtalsinnehållet. För att passiviteten ska ges denna verkan krävs typiskt sett att den kan betraktas som viljeförklaring. För att så ska vara fallet krävs en medvetenhet kring avvikelsen från det avtalade. Det gäller både de fall där parterna gemensamt ändrat avtalet och då motparten fått det befogade intrycket att den part som tillämpat avtalet på ett generöst sätt permanent avstått från att åberopa sin rätt eller de avtalsvillkor som hen avviker från.⁸⁶ HD uttalade sedan i de fall då båda parter är omedvetna om avvikelsen i tillämpningen av avtalet får en bedömning göras av vem som bör bära risken för de negativa konsekvenserna som uppstår på grund av avvikelsen.⁸⁷ I en sådan bedömning bör hänsyn tas bl.a. till för vilken av parterna det låg närmast till hands att kontrollera vad som faktiskt följde av avtalet, i vilken utsträckning parterna underlätit att bära sin del och under hur lång tid den generösa avtalstillämpningen pågått.⁸⁸

I de fall passiviteten inte kan ges verkan som ändrat avtalsinnehåll kan den innebära förlust av rättigheter för förfluten tid. Detta om part underlåter att göra gällande sina rättigheter fullt ut då de förfaller eller skall fullgöras av motparten.⁸⁹

HD kom i sitt domslut fram till att parterna varit omedvetna om den avvikande avtalstillämpningen. Deras passivitet kan då inte innebära avtalsändring. De hade båda varit oaktsamma, men den som fick bära risken för följderna av passiviteten var hyresvärden. Hyresvärden förlorade då sin

⁸⁵ NJA 2018 s. 171 HD p 10. De rättsfall som lyfts fram är NJA 2017 s. 203, NJA 2002 s. 630 och NJA 2017 s. 1195.

⁸⁶ NJA 2018 s. 171 HD p. 11.

⁸⁷ NJA 2018 s. 171 HD p. 15-16.

⁸⁸ NJA 2018 s. 171 HD p. 16.

⁸⁹ NJA 2018 s. 17 HD p. 12.

rätt att göra omsättningshyran för förfluten tid gällande. HD ändrade därmed underinstansernas domslut.⁹⁰

2.4 Passivitet vid avtalsslut

2.4.1 Allmänt

I detta kapitel kommer det redogöras för vad som sagts i doktrinen gällande passivitet vid avtalsslut. En lämplig utgångspunkt bidrar Hjalmar Karlgren med i sitt påpekande att det vore orimligt att avtal skulle uppstå endast på slutsatser vilka kan dras av en parts passivitet. Detta skulle bli en alltför osäker avtalsmekanism. Passiviteten måste kombineras med någon positiv faktor för att ges betydelse.⁹¹

2.4.2 Passiviteten som viljeförklaring

Passiviteten som viljeförklaring har sin grund i analogi från avtalslagen.⁹² Passiviteten måste i en sådan förståelse kombineras med någon form av positivt handlande, viljeförklaringen måste ha kommunicerats. En sådan kombination skulle kunna leda till att passiviteten ges verkan som underförstådd viljeförklaring.⁹³ Björkdal lyfter fram att det då förutsätts att det i det enskilda fallet är befogat att ur passiviteten utläsa ett samtycke eller en vilja att företa en rättshandling.⁹⁴ Parterna bör i huvudsak vara överens om det avtalade och det är kanske främst då passiviteten blir bindande.⁹⁵ I praxis finns exempel på att sådant krav ställts men också på motsatsen.⁹⁶

⁹⁰ NJA 2018 s. 171 H p. 17-23.

⁹¹ Karlgren (1965) s. 11.

⁹² Jfr NJA 1962 s. 276, Karlgren (1965) s. 39 ff.

⁹³ Björkdal (2013) s. 241 f.

⁹⁴ Björkdal (2013) s. 241.

⁹⁵ Björkdal (2013) s. 242 f., Karlgren (1965) s. 48 f.

⁹⁶ Björkdal (2013) s. 244 Var hon lyfter fram NJA 1962 s. 270, NJA 1962 s. 276 NJA 1992 s. 243.

Bert Lehrberg⁹⁷ har konstruerat vad han kallar för dolusmodellen.⁹⁸ Enligt Lehrberg kan det finnas förhållandevis stort utrymme att betrakta passivitet som viljeförklaring. Han menar att det är möjligt att argumentera för en förståelse av passiviteten som viljeförklaring, inte bara när en part genom sin passivitet accepterar avtalet, utan också då parten på god grund uppfattat den andres handlande som uttryck för en rättshandlingsvilja.⁹⁹ Därutöver bör man även kunna förstå passiviteten som en viljeförklaring då den aktive missuppfattar motparten och denna förstår det. Den passive måste då klargöra att hen inte vill ingå avtal eller vad han anser vara avtalets innehåll. Annars leder den passives avsiktliga tystnad till avtalsbundenhet.¹⁰⁰

2.4.3 Klargörandeplikt

Det måste inte vara ett faktiskt agerande som utlöser passivitetsverkan. Det kan också vara den särskilda situationens beskaffenhet som leder till att passiviteten ges avtalsverkan. Situationen gör att det förväntas av avtalsparten att denna ska agera. Det föreligger en sorts svars- eller klargörandeplikt.¹⁰¹ Karlgren poängterar att man i en sådan situation visserligen bör vara försiktig med att ge passiviteten för långtgående betydelse, såsom en allmän regel. Ett uteblivet svar innebär inte alltid att avtal föreligger. Däremot som kan så vara fallet i vissa situationer.¹⁰² En sådan tänkbar situation är då avtal nästan har kommit till stånd.¹⁰³ Exempel på detta kan hämtas från praxis och NJA 2006 s. 638. Högsta domstolen avgjorde där om avtal kommit tillstånd mellan en läkare och ett landsting. Parterna hade diskuterat hur stort arvode läkaren hade rätt till och förhandlat vid flera tillfällen. Till slut skickar läkaren vad han ansåg vara en slutlig överenskommelse för underskrift av Landstinget. HD grundade sitt avgörande på en analogi från 21§ HagL. De konstaterar att Landstinget

⁹⁷ Lehrberg (2006) Omslaget. Bert Lehrberg är professor i civilrätt vid Uppsala universitet och har tidigare varit professor i bankrätt. Han är också verksam som skiljeman och konsult i affärsjuridiska frågor.

⁹⁸ Lehrberg (2006) s. 90.

⁹⁹ Lehrberg (2006) s. 91.

¹⁰⁰ Lehrberg (2006) s. 91 f.

¹⁰¹ Karlgren (1965) s. 7, Ramberg & Ramberg (2016) s. 112.

¹⁰² Karlgren (1965) s. 21.

¹⁰³ Håstad (1993) s. 242, Björkdal (2013) s. 242 Aldercreutz & Gorton (2010) s. 92 ff. Karlgren (1965) s. 196.

borde ha meddelat att de inte ansåg sig bundna av läkarens slutliga överenskommelse. Domstolen kom fram till att Landstinget inte klarade av att bevisa att avtal inte kommit till stånd alltså vägde läkarens förståelse av situationen tyngre.¹⁰⁴

2.4.4 En objektiv passivitetsregel

Det kan vara svårt att försöka hålla isär passiviteten som viljeförklaring och passivitet som objektivt rättsfaktum. Som viljeförklaring kan den innebära avtalsverkan både som avtalsslut och ändring. Som rättsfaktum kan den innebära dels rättsförlust, dels presumtionsverkan vilken i vissa fall kan leda till avtalsändring eller avtalsslut.¹⁰⁵ I doktrin har avtalslagens dubbla subjektiva rekvisit diskuterats och kritiserats. Kritiken kan summeras till att det är svårbedömt att ta ställning till vad en part måste ha insett.¹⁰⁶ Hellner menar att HD innan Karlgrens inträde i högsta domstolen använde sig av en mer objektiv metod.¹⁰⁷ En sådan objektiv metod kan ses i NJA 1919 s. 359.¹⁰⁸ Karlgrens inträde och inflytande innebar en mer subjektivistisk hållning vilken har dröjt sig kvar.¹⁰⁹ Idag finns en rad nya lagregler vilka skulle kunna användas som grund för analogi för objektiv passivitetsregel som t.ex. Art 19 CISG.¹¹⁰ Det skulle också vara möjligt för HD att fastslå objektiva passivitetsregler i de situationer det kan vara lämpligt.¹¹¹

¹⁰⁴ NJA 2006 s. 638.

¹⁰⁵ Adlercreutz (1990) s. 49 f.

¹⁰⁶ Håstad (1993) s. 242, Hellner (1990) s. 201 ff.

¹⁰⁷ Hellner (1990) s. 208.

¹⁰⁸ Karlgren (1965) s. 204.

¹⁰⁹ Hellner (1990) s. 208. För exempel NJA 1961 s. 658, NJA 1962 s. 276 och NJA 1977 s. 92.

¹¹⁰ Håstad (1993) s. 243.

¹¹¹ Håstad (1993) s. 243.

2.5 Passivitet under avtalsförhållandet

2.5.1 Allmänt

Den svenska avtalsrätten är i huvudsak inriktad på förhållanden vid avtalsslutet. Det är dessa som avgör avtalets giltighet och dess innehåll.¹¹² Avtal som varar under en längre tid är dock inte oföränderliga. Parterna råder över avtalet och kan ändra detta om de är överens om en eventuell ändring.¹¹³ Vanligtvis sker ändring genom omförhandling men ändringen kan också ske genom passivitet.¹¹⁴ Det kan dels vara en eftergift från någon av parterna, dels en ändrad förståelse av avtalets innebörd och faktiska omständigheter vilka gör att avtalsändring ligger för handen.¹¹⁵ Man bör dock vara försiktig med att ge en avtalstillämpning i strid med avtalets lydelse betydelse som ändring avtalsinnehåll.¹¹⁶

Möjligheten finns dock. I doktrinen ges vissa situationer där passivitetsverkan leder till avtalsändring. En avtalspart kan som huvudregel inte ändra avtalet på egen hand, parterna måste vara överens om ändringen.¹¹⁷ Karlgren lyfter fram att det finns en möjlighet till vad som ser ut som en ensidig ändring av avtalet så länge ändringen faller inom avtalets ram. Detta då en part ändrar sin tillämpning av avtalet eller gör ett tillägg till det. Blir motparten varse om ändringen måste hen meddela sig för att inte bli bunden av motpartens tillämpning av avtalet.¹¹⁸ Ett exempel från praxis kan hämtas från NJA 1919 s. 359. Domen har nu många år på nacken men är fortfarande relevant och kan användas för att peka på att passivitet kan ges avtalsändrande verkan.¹¹⁹ I domen blir en isklausul som inte är en del av

¹¹² Adlercreutz & Gorton (2010) s. 104.

¹¹³ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101.

¹¹⁴ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 104.

¹¹⁵ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101 f. Stöd i praxis hämtas från NJA 1974 s. 345.

¹¹⁶ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101.

¹¹⁷ Karlgren (1965) s. 204.

¹¹⁸ Karlgren (1965) s. 204 not 15 i vilken han ger NJA 1920 s. 178 som exempel.

¹¹⁹ Karlgren (1965) s. 204.

parternas ursprungliga avtal, men antecknas på konossementet,¹²⁰ bindande för fraktaren av godset då denna inte protesterar mot tillägget.¹²¹

2.5.2 Viljeförklaring, ond och god tro

En möjlighet att tillskriva passiviteten avtalsverkan är om den förstås som en viljeförklaring genom vilken den passive accepterar den aktives beteende.¹²² Den passive måste ha förstått att avtalet tillämpas på ett annorlunda sätt än det avtalade och med fog kunna anta att motparten tillfreds med denna tillämpning. Cervin beskriver det som att parterna ska vara i aktsam god tro.¹²³

För att passiviteten ska ges avtalsverkan krävs att det föreligger ett glapp mellan parternas förståelse av avtalet och tillämpningen av det. Björkdal argumenterar för att glappet måste bero på ett misstag för att passiviteten ska ges avtalsverkan. Ett sådant synsätt menar hon är naturligt med tanke på huvudsyftet bakom avtalslagens passivitetsregler, nämligen att förhindra spekulation på motpartens bekostnad.¹²⁴ Ett lika högt krav ställs inte av Adlercreutz som menar att den part som i alla fall i ett eftergiftsfall tillämpar avtalet på ett annorlunda sätt kan göra så medvetet.¹²⁵ Cervin går längre och för resonemang om att eventuell ond tro skulle kunna utvecklas till god tro om det är så att den passive parten inte agerar på den aktives beteende. Som exempel använder han sig av den då gällande varumärkeslagen och inarbetning av ett varumärke som liknar ett befintligt. Den som är innehavare av ett varumärke måste agera för att inte intrångsgörarens varumärke ska accepteras.¹²⁶ Han återkommer dock till att god tro är ett krav för att passiviteten ska tillmätas betydelse.¹²⁷ Avgörande för om

¹²⁰ Den handling som både representerar varan under transporten samtidigt som den utgör kvitto och bevis för existerande transportavtal.

¹²¹ NJA 1919 s. 359.

¹²² Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101 f, Björkdal (2013) s. 241, Cervin (1960) s. 173.

¹²³ Cervin (1960) s. 137.

¹²⁴ Björkdahl (2013) s. 246.

¹²⁵ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101.

¹²⁶ Cervin (1960) s. 143 f.

¹²⁷ Cervin (1960) s. 216 f.

passiviteten ska ges verkan är om motparten i god tro har inrättat sig efter den passives beteende.¹²⁸

2.5.3 Eftergift

En situation där passivitet skulle kunna tillmätas betydelse är då en part medvetet eller omedvetet tillämpar avtalet så att parten efterger en del av sin rätt.¹²⁹ Flera sådana rättsfall har avgjorts av HD.¹³⁰ Att en part väljer att tillämpa avtalet på ett sätt som är till fördel för motparten och efterge vissa delar innebär som utgångspunkt inte att hen förlorar möjligheten att vid ett senare tillfälle återgå till det faktiskt avtalade.¹³¹ En sådan tillämpning ska inte vara till den eftergivande partens nackdel.¹³² Eftergiften kan innebära att hen förlorar rätten att göra anspråk gällande för den tid hen tillämpat avtalet på ett eftergivet sätt.¹³³

Under vissa förutsättningar kan dock eftergiften innebära att den eftergivande parten förlorar sin rätt att åberopa det faktiskt avtalade.¹³⁴ För att så ska vara fallet krävs att motparten med fog uppfattat agerandet som en bestående eftergift. Det krävs också att hen har varit medveten om eller borde förstått att tillämpningen stred mot avtalet. Passiviteten leder till ändring av avtalet om partsbruket utvecklar sig till nackdel för den eftergivande och denna inte påtalar att eftergiften endast är tillfällig.¹³⁵

¹²⁸ NJA 1993 s. 570, NJA 2002 s. 630, NJA 2017 s. 203 och NJA 2018 s. 171.

¹²⁹ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101.

¹³⁰ Som exempel NJA 1939 s. 579, NJA 1973 s. 315, NJA 1991 s. 3.

¹³¹ Cervin (1960) s. 214 f.

¹³² Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101.

¹³³ Cervin (1960) s. 214 f.

¹³⁴ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101.

¹³⁵ Adlercreutz & Gorton (2010) s. 101 f.

2.5.4 Klargörandeplikt och reklamation

En stor del av det som har skrivits kring passivitet har utgått från att analogier från avtalslagen och passivitet som viljeförklaring.¹³⁶ Ulf Cervin väljer till viss del ett annat angreppssätt i sin avhandling. Han försöker istället analysera vad de olika lagreglerna kring passivitet har gemensamt. Utifrån sina slutsatser bygger han sedan en modell för passivitetsläran.¹³⁷ För honom blir reklamationsregler i jämförelse med analogier från AvtL en mer objektiv metod för att förstå passivitetsverkan.¹³⁸ En avtalspart är skyldig att reklamera mot ändring av avtalet som hen inte samtycker till. Annars kan ändringen bli bindande för avtalsparterna.¹³⁹

Närliggande reklamationsinstitutet är den upplysnings- eller klargörandeplikt vilken grundas på lojalitetsskäl.¹⁴⁰ Parterna är skyldiga att tillämpa avtalet på ett korrekt sätt och lojalt upplysa varandra om sin uppfattning i olika avseenden.¹⁴¹ Klargörandeplikten kan vid avtalslut leda till passivitetsverkan.¹⁴² Det samma gäller för ändringsfall i långvariga avtalsrelationer.¹⁴³

Avtalsparternas tidigare förhållande är en sådan situation som kan leda till en svars- eller klargörandeplikt.¹⁴⁴ Det avgörande är då tills viss del parternas relation men kanske främst att de i sin relation byggt upp en vana av att tillmäta passiviteten betydelse.¹⁴⁵

Att det i svensk rätt finns en allmän reklamationsplikt med sin grund i allmänna rättsprinciper är något som doktrinen är till synes enig om. En part är skyldig att meddela motparten om hen har något att invända mot dennes

¹³⁶ Jfr Karlgren (1960) s. 40-92, Ramberg & Ramberg (2016) s. 111, Björkdal (2013) s. 242.

¹³⁷ Cervin (1972) s. 9 f.

¹³⁸ Cervin (1960) s. 217.

¹³⁹ Cervin (1960) s. 226 f.

¹⁴⁰ Munukka (2007) s. 153 f.

¹⁴¹ NJA 2017 s. 203 p 8.

¹⁴² Se kap 2.4.3.

¹⁴³ Cervin (1960) s. 223-227.

¹⁴⁴ Cervin (1960) s. 220 f., NJA 2006 s. 638 Håstads tillägg.

¹⁴⁵ Karlgren (1965) s. 23 f., NJA 1992 s. 243.

agerande.¹⁴⁶ Reklamationsplikten grundar sig i en för avtalspartnerna lojal samverkan. Jori Munukka¹⁴⁷ beskriver det som en upplysningsplikt vilken följer av parternas lojalitetsplikt.¹⁴⁸ Denna plikt kan spåras förhållandevis långt tillbaka.¹⁴⁹ Cervin påtalar att reklamationsplikten är mycket vidsträckt och att det finns en skyldighet att besvara motpartens meddelande för att annars riskera att göra en rättsförlust. Utebliven reklamation kan alltså ges passivitetsverkan.¹⁵⁰

2.5.5 Passivitet och konkludent handlande

För att passiviteten ska tillmätas betydelse krävs att den kombineras med någon typ av positivt agerande.¹⁵¹ Detta leder till två frågor. Kan man skilja passiviteten från det konkludenta handlandet eller ska de ses som en helhet? Är det kanske snarare det positiva agerandet och inte passiviteten som leder till passivitetsverkan? Ett möjligt angreppssätt för att ta sig an frågeställningen är att förstå passiviteten som en typ av konkludent handlande. Det avgörande för förståelsen av agerandet är vanligen de yttre uppfattbara fenomenen, inte den rättshandlandes inre vilja eller avsikt. Ger agerandet motparten ett befogat intryck av att rättshandlingsvilja föreligger är det möjligt att ge agerandet avtalsverkan.¹⁵² Passivitet eller aktivt handlande spelar mindre roll. Ett sådant angreppssätt används av de skiljaktiga i NJA 2015 s. 186. De värderar både den positiva handlingen, borttagande av skyltar och underlåtenheten att fakturera.¹⁵³

¹⁴⁶ Ramberg (2010) s. 143, Hellner (2016) s. 34 och 155, Munukka (2007), s. 155 ff. och 159 ff. För stöd i praxis se NJA 1992 s. 728, 2007 s. 909, 2008 s. 243, NJA 2017 s. 203.

¹⁴⁷ Stockholms universitet <https://www.su.se/profiles/munuk-1.183864> besökt 2018-12-20, Jori Munukka är forskare och lärare vid Juridiska institutionen, Stockholms universitet.

¹⁴⁸ Munukka (2007) s. 153.

¹⁴⁹ Cervin (1960) s. 223 f.

¹⁵⁰ Cervin (1960) s. 226, NJA 2017 s. 203 p. 8, NJA 2018 s. 171 p. 10.

¹⁵¹ Se kap 2.4.2.

¹⁵² Adlercreutz, Gorton & Lindell-Frantz (2016) s. 26.

¹⁵³ NJA 2015 s. 186 skiljaktig mening.

2.5.6 Tid

Kan man då utläsa ett krav på glappet mellan det avtalade och tillämpningen måste ha förelegat en viss tid? Cervin menar att man måste se till den aktuella situationen för att svara på frågan. Partskonstellationen är avgörande för vilka krav som kan ställas på aktivitet. För kommersiella relationer menar han att det krävs en viss skyndsamhet men att det ändå finns betänketid och rådrum.¹⁵⁴ Håstad lyfter fram att det inom kommersiella förhållanden får anses vara god sed att som avtalspart utan oskäligt dröjsmål meddela motparten om man inte samtycker till motpartens förståelse av avtalet.¹⁵⁵ Ett långt tidsspänn talar för att passiviteten bör ges passivitetsverkan.¹⁵⁶ Därutöver sätter regler om preskription ett definitivt stopp för att i vissa fall påtala ett rättsförhållande som den passive underlåtit att göra gällande.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Cervin (1960) s. 155 ff.

¹⁵⁵ NJA 2006 s. 638 Håstad.

¹⁵⁶ NJA 1993 s. 570.

¹⁵⁷ 2§ PreskL, Lindskog (2017) s. 53.

3 Analys

3.1 Jakten på en passivitetsregel

Så för att summera denna uppsats kommer jag här diskutera materialet och försöka besvara uppsatsens frågeställningar.

Till en början är det på sin plats att påpeka att det i princip helt saknas lagstiftning på området, vilket gör att analogier från AvtL och HagL har legat till grund för flera avgöranden. Doktrinen verkar också enig om att det inte finns någon allmän passivitetsregel liksom den på en allmän rättsgrundsats vilande reklamationsplikten. Är det verkligen så? Finns det inte en allmän passivitetsregel inom svensk avtalsrätt? Karlgren och Cervins texter är skrivna på 60-talet och redan då ser de tendenser till en allmän passivitetsregel. Trots tendenser kommer de fram till samma slutsats; svensk rätt saknar en allmän passivitetsregel. Cervin har sin modell och Karlgren förlitar sig på analogier från AvtL, för att förklara passiviteten och dess rättsverkningar. Håstad når samma slutsats som Cervin och Karlgren, Björkdal likaså, ingen allmän passivitetsregel. Hellner har lyft fram förutsättningar för ett mer objektiva synsätt och ett annat angreppssätt men praxis verkar talar mot en sådan regel. Man kan dock se uttryck av en sådan i NJA 1919 s. 359 då utebliven reklamation mot avtalsändring gas avtalsverkan.

Jag menar det är möjligt att utifrån de formuleringar HD använder sig av, och de domslut de når i de senare domarna, utläsa en för avtalsförhållanden allmän passivitetsregel med sin grund i den av HD accentuerade lojalitetsplikten. Nedan kommer jag diskutera grunder för och invändningar mot en sådan regel.

3.2 Stöd för och argument mot en allmän passivitetsregel

3.2.1 Viljeförklaring och god tro

Passivitet kan förstås som en viljeförklaring och således leda både till avtalslut och ändring. Det kan röra sig både om ett misstag kring motpartens vilja eller avsiktligt agerande. För att kunna ge passiviteten avtalsverkan krävs en mindre ändring eller att parterna är nära varandra. Karlgren menar att ändringen måste rymmas inom parternas avtal. Avtalsramen för ändringar genom passivitet är då vidare än det faktiskt avtalade. Hur vid den är kan kanske Art. 19 CISC klargöra. Denna regel ställer upp ett krav på att ändringen ska vara sådan att de inte väsentligen ändrar anbudet. Ett liknande krav skulle kunna ställas i passivitetsregeln.

I doktrinen lyfts ofta fram ett krav på god tro. Cervin diskuterar visserligen möjligheten att passiviteten skulle kunna läka en tidigare ond tro. En part som inser att någon gör intrång i ens varumärke är skyldig att agera för att hindrar att intrångsgörarens varumärke uppnår skydd genom inarbetning. Att ställa samma krav för avtalsrelationen är inte rimligt. Avtalsparterna bör vara i god tro och måste ha förstått motparten som att denna faktiskt vill ändra eller träda in i avtalet. Ett sådant krav är rimligt med tanke på avtalslagens syfte om att undvika spekulation på motpartens bekostnad. Kravet på god tro ger också en ökad förutsebarhet.

En regel om vad avtalsparterna uppfattat eller inte kan vara svårbevisad i en process. Hellner har förespråkat en objektiv passivitetsregel istället för den subjektiva viljeförklaringsmodellen. En sådan hade varit att föredra men saknar stöd i doktrin och praxis. Gällande bevisproblematiken kan det vara på sin plats att påminna om Adlercreutz påpekande; det är de yttre uttrycken av passiviteten som ger motparten en förståelse av att parten faktiskt accepterar agerandet, inte den inre avsikten. Det som ska läggas fram är alltså agerandet eller det avsaknaden av detta. Att skilja passiviteten från det

konkludent handlandet är svårt och låter sig knappt göra. Det är då mer logiskt att betrakta de som enhet.

Ur NJA 2015 s. 186 kan vi utläsa att det finns en möjlighet att avsluta ett förhållande genom en tyst överenskommelse. Att avsluta ett avtalsförhållande är den mest ingripande åtgärden som kan göras i avtalsförhållandet då det upphör. Trots detta ges möjligheten till ett avslut genom tyst överenskommelse. Tystnad är att likställa med passivitet. Alltså kan passivitet avsluta ett avtalsförhållande. Rättsfallet ger oss också en skiljaktig mening som trots avtalat och lagstadgat skriftkrav ansåg att avtalsförhållandet hade upphört. En skiljaktig mening är inte att likställa med gällande rätt men kan vara ett uttryck för tankegångar som inte är helt främmande för den svenska rätten. Här finns uttalanden som pekar mot en passivitetsregel, är det så att en part inrättat sig efter den andra partens beteende kan detta leda till passivitetsverkan.

3.2.2 Klargörande och reklamation

Vissa situationer kräver att avtalsparterna klargör sin ståndpunkt för motparten för att passivitetens inte ska ges avtalsverkan. Likt NJA 2006 s. 638 där landstinget var skyldigt att meddela läkaren att avtal inte förelåg. Läkarens agerande tydde på att han ansåg att avtal förelåg och landstinget var då skyldigt att klargöra att så inte var fallet. En ytterligare situation där klargörandeplikten blir avgörande är eftergiftsfallen. Att eftergift och passivitet kan ändra ett avtal ger oss NJA 2018 s. 171. Hade parterna varit medvetna om omsättningshyresklausulen hade den uteblivna tillämpningen av den getts avtalsverkan lett till en ändring av avtalet. Nu var båda parter omedvetna om bestämmelsen. Att vara omedveten om avtalsinnehållet är enligt HD oaktsamt. Oaktsamt beteende kan ges passivitetsverkan i form av förlorad möjlighet att göra anspråk gällande. Detta trots saknad kunskap om det anspråk som hade kunnat framföras. Passiviteten kan alltså tillmätas ganska långtgående rättsverkningar.

Lehrberg menar att det vid avtalsslutet finns en skyldighet att klargöra för motparten att denna har missuppfattat situationen. Liknande tankegångar återfinns hos både Karlgren och Cervin även om de inte ger klargörandeplikten samma vida omfattning. Cervin är tydlig med att klargörandeplikten också gäller för ändringsfallen.

NJA 2017 s. 203 ger ytterligare stöd parternas skyldighet att låta meddela sig om de har något att invända mot motpartens agerande. Passivitet innebär då att parten har förlorat sin möjlighet att framställa krav så som fullgörande. Fullgörande skulle kunna förstås som en återgång till det avtalade. Passiviteten bör ha satt stopp för ett sådant anspråk om det inte framförs utan oskäligt dröjsmål.

Det är vidare värt att notera att HD i NJA 2017 s. 203 hade kunnat gå på hovrättens linje. Situationen är faktiskt lagreglerad, det rör sig om ett köp och parterna har fullgjort sin prestation. Trots detta väljer domstolen att tillämpa en allmän rättsprincip. Är det så att den allmänna rättsprincipen har en högre ställning än lagtexten? Eller är det så att den leder till ett mer rimligt domslut? Oavsett svaret är det värt att notera att lojalitetsplikten ges faktiska rättsverkningar.

3.2.3 Tid

Gällande tidsaspekten kan NJA 2006 s. 638 lyftas fram och kanske främst Håstads tillägg om att det får anses höra till god affärssed att låta meddela sig utan oskäligt dröjsmål om man inte accepterar motpartens agerande. Ett tydligt avtalsbrott torde kräva en förhållandevis snabbt reklamation. Tidsaspekten får ställas mot den passive partens förlitan på den aktive. Glappet bör ha varat så länge att det är befogat för parterna att tro att det faktiskt rör sig om en avtalsändring eller likt NJA 2006 s. 638 att avtal kommit till stånd. Bedömningen får göras utifrån parternas relation och tidigare beteende. I vissa fall kan passivitetsverkan inträda förhållandevis snabbt om parternas historia talar för det.

3.2.4 Lojalitet

Den slutliga grunden för passivitetsregeln återfinns troligen i avtalslagens förarbeten: en omtanke om motparten. Avtalslagens passivitetsregler syftar till att begränsa spekulationsvinst på motpartens bekostnad. HD pekar ofta på att avtalsparterna gemensamt ska sträva mot en lojal tillämpning av avtalet. Har relationen utvecklats och gett deras avtal ett annat innehåll än det avtalade kan det anses vara illojalt att kräva återgång till det avtalade för att en part själv vinner på det. Håstad kallar det för god affärssed *Munukka* för lojalitetsplikt och HD för skyldighet p.g.a. lojalitetsskäl oavsett benämning finns en skyldighet att invända mot en utveckling man som avtalspart inte tolererar. Annars har motparten ingen anledning att misstänka att dennes agerande inte accepteras.

Att ge passiviteten omfattande betydelse skulle kunna leda till en viss osäkerhet; ska man inte bara kunna lita på det avtalade? Denna osäkerhet får ställas mot det faktum att en långvarig relation utvecklas och förändras. Att inte låta avtalet förändras med relationen vore stelbent. Det ligger då närmare tillhands att låta parternas faktiska agerande utgöra avtalsinnehåll än att peka på ett avtal som kanske ligger långt tillbaka i tiden.

En möjlig tanke är att passivitetsregeln skulle kunna leda till att en part utnyttjar motpartens passivitet till att skaffa sig själv fördelar med tanken, så länge motparten inte agerar har hen inget att invända på mitt agerande. Här kan sägas att till en början sätter god troskravet stopp för ett medvetet utnyttjande. Ett sådant agerande hade också stridit mot avtalsparternas lojalitetsplikt. Parterna är skyldiga att lojalt tillämpa avtalet. Eventuellt illojalt spekulerande skulle alltså begränsas av lojalitetsplikten.

3.3 Slutsats och regel

Min slutsats är att det utifrån avtalsparternas lojalitetsplikt är möjligt att härleda en allmän passivitetsregel. Grund för en sådan finns i HD:s praxis och i avtalslagens förarbeten. Ett försök att formulera en passivitetsregel skulle kunna se ut som följer:

Parts passivitet, om denna inte är skäligt kort, ges avtalsverkan om passiviteten av en motpart i god tro förstås som en viljeförklaring att antingen inträda i, ändra eller avsluta ett befintligt avtal. Om en avtalspart inser att motparten har en annan förståelse av avtalet är avtalsparten skyldig att inom skälig tid agera för inte bli bunden av motpartens förståelse.

Att passiviteten får betydelse för ingående av avtal och ändring är tämligen klart i praxis. Frågan blir då om man genom att förhålla sig passiv kan få ett avtalsförhållande att upphöra? Mitt svar är ja. Om en avtalspart slutar prestera det som krävs av denna enligt avtalet har hen begått avtalsbrott. Det åligger motparten att göra avtalsbrottet gällande. Gör hen inte det och en viss tid förflyter får parterna anses ha avslutat avtalsförhållandet. Deras passivitet får ses som en viljeförklaring att avsluta förhållandet avtalsbrott och eventuell uppsägningstid till trots. Utifrån passivitet som viljeförklaring är det egentligen ganska klart, är parterna överens om att förhållandet ska upphöra så avslutas avtalet.

Käll- och litteraturförteckning

Elektroniska källor

Ramberg och Herre: Köplagen (1 september 2018 Uppl. 2b., Zeteo, <www.wolterskluwer.se/zeteo>), besökt 2018-12-15.

Stockholms universitet <<https://www.su.se/profiles/munuk-1.183864>> besökt 2018-12-20.

Litteratur

Adlercreutz, Axel (1990), 'Avtalsrättens framväxt i Högsta domstolens praxis' i: Modéer, Kjell Å (red.), *Högsta domsmakten i Sverige under 200 år. Del 2 Högsta domstolen och civilrätten*, Institutet för rätthistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin.

Adlercreutz, Axel & Lars Gorton (2010), *Avtalsrätt II*, 6:e uppl. Juristförlaget i Lund.

Adlercreutz, Axel & Gorton, Lars & Lindell Frantz Eva (2016) *Avtalsrätt I*, 14:e uppl. Juristförlaget i Lund

Andersson, Sigrid (1990), *Vem är det? 1991*. Nordstedts förlag.

Björkdahl, Erika P. (2013), Passivitet och konkludent handlande – särskilt i samband med hyresavtal, *Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet* nr. 2 2013/14 s. 237

Cervin, Ulf (1960), *Om passivitet inom civilrätten*, P.A. Nordstedt & Söners förlag.

Cervin, Ulf (1972), *Passivitetsspörsmålet i senare nordisk praxis och doktrin*, P.A. Nordstedt & Söners förlag.

Gorton, Jan (2018), 'Maria Vea Lund, Passivitet (ak.avh), Cappelen Damm akademisk forlag 2017, 742 s., *Juridisk tidskrift vid Stockholms universitet* nr. 2 2018/19

Hellner, Jan (1978), 'Hjalmar Karlgren' *SvJT* s. 402-406.

Hellner, Jan (1990), 'Högsta domstolen och avtalsrätten' i: Modéer, Kjell Å (red.), *Högsta domsmakten i Sverige under 200 år. Del 2 Högsta domstolen och civilrätten*, Institutet för rätthistorisk forskning, grundat av Gustav och Carin Olin.

Hellner, Jan & Hager, Richard & Persson, Annina H. (2015), *Speciell avtalsrätt II Kontraktsrätt – Första häftet Särskilda avtal*, Nordstedts Juridik.

Hellner, Jan & Hager, Richard & Persson, Annina H. (2016), *Speciell avtalsrätt II Kontraktsrätt – Andra häftet Allmänna ämnen*, Wolters Kluwer

Hultmark, Christina (1996), *Reklamation vid kontaktsbrott*, Nordstedts Juridik.

Håstad, Torgny (1993), 'Om underlåtenhet av Yngve Skarin och Bertil Bengtsson att ta ställning till översänt kontrakt respektive inlämnad seminarieuppsats. En civil- och processrättslig kommentar till NJA 1962 s. 276.' i: *Festskrift till Bertil Bengtsson*. Nerenius & Santéus Förlag.

Karlgren, Hjalmar (1965), *Passivitet – En köprättslig och allmänt avtalsrättslig studie*. P.A. Nordstedt & Söners förlag

Kleineman, Jan (2010) 'Reklamationsplikt vid rådgivaransvar' i; *Festskrift till Torgny Håstad*, Iustus Förlag.

Kleineman, Jan (2014), 'Rättsdogmatisk metod' i: Korling, Fredric & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*. Studentlitteratur.

Lambertz, Göran & Lindskog, Stefan & Möller, Mikael, 'Inledning' i; *Festskrift till Torgny Håstad*, Iustus förlag.

Lehrberg, Bert (2006), *Avtalsrättens grundelement*, Institutet för Bank- och Affärsjuridik AB.

Lindskog, Stefan (2017), *Preskription – om civilrättsliga förpliktelsers upphörande efter viss tid*, Wolters Kluwer

Munukka, Jori (2007), *Kontraktuell lojalitetsplikt*, Jure förlag.

NJA II (1915), P.A. Nordstedt & Söners förlag

Ramberg, Christina (2010), 'Reklamation mot advokater och revisorer' *SvjT* s. 142-156

Ramberg, Jan & Ramberg, Christina (2016), *Allmän avtalsrätt*, Wolters Kluwer.

Votinius, Sacharias (2004), *Varandra som vänner och fiender – en idékritisk undersökning om kontraktet och dess grund*, Brutus Östlings Bokförlag.

Rättsfallsförteckning

NJA 1919 s. 359

NJA 1920 s. 178

NJA 1939 s. 579

NJA 1961 s. 658

NJA 1962 s. 270

NJA 1962 s. 276

NJA 1973 s. 315

NJA 1974 s. 345

NJA 1991 s. 3

NJA 1992 s. 243

NJA 1992 s. 728

NJA 1993 s. 570

NJA 2002 s. 630

NJA 2005 s. 142

NJA 2006 s. 638

NJA 2007 s. 909

NJA 2008 s. 243

NJA 2015 s. 186

NJA 2017 s. 203

NJA 2017 s. 1195

NJA 2018 s. 171